

Ahmet Mithat Efendi'nin "Ekonomi Politik" Adlı Eserinde İktisadî Serbestiyet ve Korumacılık Düşünceleri

Engin ÇAĞMAN*

Öz

Son dönem Osmanlı aydınlarından Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), edebiyatın hemen hemen her türünde eserler vermiş; bunun yanı sıra iktisatla da ilgilenerek bu hususa dair Ekonomi Politik ve Hallu'l-Ukad adlı kitapları yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Ekonomi Politik adlı eserini yazarken Belçikalı iktisatçı Brusker'in bir risalesinden faydalanmış ve kitabın ön sözünde de bunu ifade etmiştir. Her ne kadar zaman zaman Brusker'den alıntılar yapmışsa da kendisine katılmadığı hususları açıkça ifade etmiştir.

Ekonomi Politik'te iktisadın temel kavramlarıyla ilgili bilgiler veren ve Osmanlı Devleti'nin uygulamasını gerekli gördüğü iktisat politikalarına dair tavsiyelerde bulunan Ahmet Mithat Efendi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelen liberalizm-korumacılık ikileminde korumacılıktan yana tavır koymuş ve bunun nedenlerini de izah etmeye çalışmıştır.

Makale, Osmanlı iktisatçıları ve devlet adamları arasında tartışılan ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne de intikal eden iktisadî korumacılık ve serbestiyet düşüncelerine Ahmet Mithat Efendi'nin Ekonomi Politik adlı eserindeki yaklaşımını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Ekonomi Politik, serbestiyet, korumacı ekonomi.

* Yrd. Doç. Dr., Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İktisat Tarihi Bölümü.
ecagman@bandirma.edu.tr

Ahmet Mithat Efendi's Views on Free Trade Versus Protectionism As Expressed in His Work "Ekonomi Politik"

Abstract

A prolific intellectual of the late Ottoman period who wrote in almost all literary genres, Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) also took a keen interest in economics, on which he authored two works titled *Ekonomi Politik* (Political Economy) and *Hallu'l-Ukad* (Untying the Knots). In his book *Ekonomi Politik* he drew upon a handbook by the Belgian politician and economist Brusker (*Charles de Brouckère*), a point he made clear in the book's preface. Although he occasionally quoted Brusker in the work, he explicitly raised certain objections to the author.

Familiarizing his readers with the basic concepts of economics in his *Ekonomi Politik*, Ahmet Mithat Efendi also articulated his recommendations about the economic policies which he believed to be necessary for the Ottoman Empire. In the debate on free trade versus protectionism, a hot topic from the second half of the 19th century, he advocated the latter, and tried to explain his rationale behind his opinion.

This paper discusses Ahmet Mithat Efendi's views on economic protectionism and free trade as stressed in certain chapters of his *Ekonomi Politik*, a topic that was under debate among the contemporary Ottoman economists and statesmen and also survived into the agenda of the newly-established Republic of Turkey.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, *Ekonomi Politik*, free trade, economic protectionism.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönem aydınlarından Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), edebiyatın çok çeşitli alanlarında eserler vermesinin yanı sıra iktisadî meselelerle de ilgilenmiş ve buna dair muhtelif yazılar kaleme almıştır. Kendisinin bu konudaki en önemli iki kitabı *Ekonomi Politik* ve *Hallu'l-Ukad*'dır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yayınlanan makalelerinden oluşan ve 1879 yılında basılan *Ekonomi Politik* adlı eserinin Osmanlı dünyasında bu konuda yayınlanan ilk metinlerden olmakla birlikte özgün olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Zaten kendisi de kitabın girişinde, Belçika Kralı'nın himaye ve nezaretindeki bir telif heyeti içinde yer alan Brusker (*Charles de Brouckère*)¹ adlı siyasetçi ve iktisatçının ekonomi politığe dair yazmış olduğu fakat adını zikretmediği bir risalesinden faydalandığını belirtir.² Her ne kadar söz konusu risaleden sadece kitabının planlaması açısından yararlandığını bildiriyorsa da sık sık kendisinden alıntı yapmakta fakat yazara katılmadığı hususları açıkça ifade etmektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin ekonomi politik konusunda dikkat çekmek istediği önemli bir husus bu sahayla ilgilenen düşünürlerin, yazılarında, mensubu oldukları ülkelerin ahalisini ve o ahalinin medeniyet ve terakki derecesini göz

1Ahmet Mithat Efendi, *İktisat Metinleri*, I. Kitap-Ekonomi Politik, (Sadeleştirilenler: Erdoğan Erbay-Ali Utku), Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s.11; Ahmet Mithat Efendi'nin kendisinden büyük oranda faydalandığı eser Belçikalı siyasetçi ve iktisatçı *Charles de Brouckère*'in 1851 yılında yayınladığı "*Ekonomi-Politik'in Genel İlkeleri*" (*Principes généraux d'économie politique*) adlı risalesidir. Brouckère, eserini Belçika'da korumacılar ile serbest dış ticaret taraftarları arasında şiddetli tartışmaların yaşandığı bir ortamda ve büyük oranda ekonomik liberalizmin etkisiyle yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Ekonomi Politik*'inde, Belçika Kralı'nın himaye ve nezaretindeki bir telif heyeti olarak bahsettiği fakat adını vermediği, "*Entelektüel Gelişme Cemiyeti*" tarafından yayınlanan ve büyük "*Encyclopédie populaire*" külliyyatının bir parçası mahiyetinde olan kitap, herkesin anlayabileceği bir dille yazılmış; basit, halkı eğitmeye dönük ve popüler özellikler taşımaktadır. Ahmet Mithat Efendi'nin de *Ekonomi Politik*'inde aynı amaçla hareket ettiğini ve bu sebeple Brouckère'in eserini örnek aldığını söylemek mümkündür. François Geogon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.147.

2 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.11; Ahmet Mithat Efendi, eserinde Brouckère'in yanı sıra Adam Smith, Jean Baptiste Say, Sismondi, Rossi ve Droz olmak üzere Avrupalı başka iktisatçılardan da faydalanmıştır. Özellikle liberal yazarların görüşlerine müracaat etmesi, dönemin Avrupa'sında liberal ekonomi doktrininin egemen olmasının ve bu ekolü dikkate almadan ekonomi bilimiyle irtibata geçmenin zorluğundan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte üreticilerin ve sanayileşmenin öneminden bahsettiği bölümlerde St. Simon'un izleri de görülmektedir. Geogon, *a.e.*, s.148; Hallu'l-Ukad adlı eserinde ise Adam Smith'le birlikte Sully, Colbert, Quesnay, Forbonnais ve Bastiat'tan faydalanmıştır. Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.379.

önünde bulundurmuş olmalarıdır.³ Yazar, bu konuda dönemin Belçika ile İtalya devletlerini iki farklı kutupta değerlendirir. Ona göre Belçika terakkisini tamamlamış, İtalya ise geri kalmış bir ülke olduğu için bu ülkelerde ekonomi politiğe dair yazılan eserlerdeki düşüncelerin birbirlerinden farklı olması tabii karşılanmalıdır. Bu bağlamda kendisi de, Osmanlı ülkesi geri kalmış durumda olduğu için Belçika gibi terakki etmiş bir ülkeye ait olan Brusker'in risalesinin aynen tercüme edilmesinin çok ciddi bir hata olacağını ifade eder. Ahmet Mithat Efendi, ekonomi politiğe dair yazılacak bir eserin Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu dikkate alan ve aşırılıklara kaçmayıp orta yolu gözeten özelliklerde olması gerektiğini ileri sürer. Böyle bir eserin farklı düşüncelerden faydalanılarak meydana getirilmesinin uygun olacağını düşünerek kendisinin de bunu gerçekleştirmeye çalıştığını beyan eder.⁴

Ahmet Mithat Efendi'nin Ekonomi Politik'ini değerli kılan gerek Brusker'den yaptığı alıntılar, gerekse iktisadî konularda verdiği teknik bilgilerden ziyade, zaman zaman Brusker'e katılmadığı hususları dile getirerek kendi kanaatlerini ortaya koyması, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadî durumuyla ilgili gözlem ve yorumlarıyla, takip edilmesini gerekli gördüğü iktisat politikalarına dair yaptığı tespitler ve tavsiyelerdir.

Ahmet Mithat Efendi, Ekonomi Politik'i altı ana başlık altında oluşturmuş, bunları da muhtelif alt başlıklara ayırarak birçok iktisadî konuyu muhtasar olarak incelemiştir. Bir taraftan servet, sermaye, değer, üretim, tüketim, rekabet, mübadele, sigorta, banka, banknot, inhisar ve yed-i vahid makinalaşma, gümrükler, ithalat ve ihracat serbestisi, imtiyaz ve himaye, altın, gümüş, gibi iktisadın temel kavramları ve mevzularını izah etmeye çalışırken diğer taraftan

3 Ahmet Mithat Efendi, klasik ekol tarafından zaman ve mekândan bağımsız ekonomi yasalarının var olduğu iddialarına muhalefet ederek her toplumun evrim aşamasına ve içinde bulunduğu iktisadî şartlara uygun ekonomi anlayışının mümkün olabileceğini ileri süren Alman tarihçi ekolüne yakın görüşlere sahiptir. Diren Çakmak, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi*, Libra Yayınları, İstanbul, 2011, s.181-182; Bununla birlikte o, Alman Tarihçi ekolünün önde gelen temsilcilerinden haberdar değildir. Sayar, *a.e.*, s.378; Georgeon, *a.e.*, s.151.

4 "Binaen zalik, biz ki Osmanlıyız, memleketimizin şu hâl-i tedennisine göre en müterakki bir milletin eserini ve ez cümle plan ittihaz eylediğimiz eseri aynen tercüme eylemiş olsak, ne büyük bir hatada bulunacağımız derkâr bulunduğundan bizim için mutavassıt bir yolda ve hâl ve şanımıza münasib bir surette bir ekonomi politik yazmak lüzum ve mecburiyeti dahî birçok müelliflerin hülasa-i efkârını cem etmeye lüzum göstereceğinden, işte bu eser-i muhtasarda o lüzuma tebeyyet edilmiştir." Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.11-12; Ahmet Mithat Efendi'nin ekonomi politik konusunda Osmanlı Devleti'nin durumunu göz önüne alarak eserini buna göre yazması, tek bir yazara ve doktrine bağlı kalmaması, Batıdan gelen ve Batının kendi sosyal yapılarından doğmuş olan yeni sistemlere karşı ihtiyatlı tavrı onu çağdaşlarından ayıran önemli özelliklerdir. M. Orhan Okay, "İktisatta Millî Düşünceye Doğru", *Türk Kültürü Dergisi*, C. XVIII, Sayı: 207-208, s.80.

o dönem Avrupa'sının ve Osmanlı aydın ve devlet adamlarının üzerinde tartıştığı iktisadî meseleleri ele alarak yorumlamıştır. Bu yönüyle Osmanlı iktisat tarihi açısından aydınlatıcı bilgileri içermektedir.

Bu yazıda, Ahmet Mithat Efendi'nin Ekonomi Politik adlı eserinde, dönemin iktisatçıları, aydınları ve devlet adamları arasında en tartışmalı konulardan olan ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de tartışılmaya devam eden iktisadî korumacılık ve serbestiyet düşüncelerine yaklaşımını incelemeye çalışacağız.

1. Tanzimattan Sonra İktisadî Korumacılık ve Serbestiyet Tartışmaları

Tanzimat döneminde Osmanlı aydın ve bürokratları, iktisadî düşünce açısından genel itibarıyla liberal politikaları ve ticaret serbestisini savunmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında bu düşünceler yayılma imkânı bulmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru bu akımın önemli temsilcileri olan Sakızlı Ohannes Paşa ve Portakal Mikael Paşa gibi düşünürler de serbest ticarete taraftar olmuşlar ve gümrüklerin kaldırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Hatta Ohannes Paşa'nın "Mebadi-yi İlm-i Servet-i Milet" adlı eseri uzun süre temel kaynak olarak kabul görmüştür.⁵

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra liberal iktisadî yaklaşımlar çok güçlü hale gelmiş ve dönemin ilk iktisadî yayın organı olan "Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası"nda ortaya atılan liberal iktisadî düşünceler devamlı olarak desteklenmiştir. Mecmuayı çıkaranlar ve liberalizm ve teşebbüs serbestliğinin savunusunu yapan önemli şahsiyetler, Mehmed Cavit, Ahmet Şuayb ve Rıza Tevfik Beylerdir.⁶ 1900 yılında "İlm-i İktisat" adlı eserini yayınlayan Cavit Bey, sonradan İttihat ve Terakki döneminde Maliye Nazırlığı görevinde bulunmuştur. Böylece o, liberal ekonomi politikasının hem teorisinin hem de pratiğinin güçlü bir şekilde savunusunu yapmıştır.⁷

5 Mehmet Savan, *II. Meşrutiyet Döneminde Sırat-ı Müstakim Mecmuası Örneğinde İslamcıların İktisadî Görüşleri (1908-1912)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017, s.238-239; Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.628.

6 Mardin, *a.e.*, s.630-631.

7 Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, Uygur Yayınları, İstanbul, 1982, s.123-124.

Liberalizm akımı bir taraftan gittikçe etkisini genişletirken diğer taraftan muhalif düşünceler de kendisini göstermeye başlamıştır. Ohannes Efendi'nin talebelerinden olan Kazanlı Akyığıtzade Musa Bey bu muhalefetin öncülerindedir. Genel olarak görüşlerini Friedrich List'e dayandıran Musa Bey, Rus sosyalist literatürünün de etkisiyle, daha önce Namık Kemal ve Ahmed Midhat Efendi'nin edebî bir terminoloji ile açıkladıkları olayları iktisadî terminoloji ile izah etmeye çalışmıştır.⁸ Diğer bir muhalefet de II. Meşrutiyetin ilk yıllarında klasik liberal öğretiyeye karşı çıkarak sanayileşmenin önemini vurgulayan "Türk Yurdu Mecmuası" çevresinden gelmiştir. Bu çerçevede Yusuf Akçura, mecmuada, Rus kökenli Parvus'un klasik iktisadi eleştiren yazılarını yayınlamış ve çok rağbet gören bu yazıların da etkisiyle korumacılık taraftarlarının sayısı artış göstermiştir.⁹ Hemen hemen aynı eğilimlere sahip olan "İktisadiyat Mecmuası" ile "Yeni Mecmua" da benzer tezleri savunmuştur.¹⁰

19. yüzyılın sonlarına doğru klasik liberal görüşe ve ticaret serbestisine karşı çıkan önemli yazarlardan biri de Ahmet Mithat Efendi olmuştur. Himayeci politika konusunda ilk ciddi yaklaşımları sergileyen Ahmet Mithat Efendi, ünlü yazar Sakızlı Ohannes Efendi'nin aksine daha önce de ifade edildiği gibi ülkelerin iktisadî gelişme düzeylerini dikkate alarak iktisadî konuları ve değerlendirmeleri buna göre yapmıştır.¹¹ Ahmet Mithat Efendi aslen iktisatçı olmamasına rağmen iktisada dair kaleme aldığı Ekonomi Politik adlı eseri Tercüman-ı Hakikat gazetesindeki yazılarından oluşmaktadır. Serbest ticaret yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist ülkeler tarafından nasıl sömürüldüğünü ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunu gerçekçi bir şekilde analiz ederek, yerli sanayinin korunması ve teşviki temelinde kapitalistleşme için himaye politikasının öncülerinden olmuştur.¹²

Sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti'ne Tanzimat'la birlikte giren modern iktisadî fikirler iki ana kola ayrılmıştır. Sakızlı Ohannes Paşa'nın liberal

8 Mardin, a.e., s.628-629; Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.636.

9 Toprak, a.e., s.637-638.

10 Mardin, a.e., s.632.

11 Çavdar, a.e., s.163.

12 Çavdar, a.e., s.171-173.

düşünceleri daha sonra yerini iktisadî hürriyetçilik akımına bırakırken buna mukabil Ahmet Mithat Efendi'nin savunduğu ekonomik korumacılık düşüncesi de millî iktisat anlayışının ilk nüvelerini teşkil etmiştir.¹³

2. Ahmet Mithat Efendi'nin Ekonomi Politik'inde İktisadî Korumacılık ve Serbestiyet Düşünceleri

2.1. Mübadele Hürriyeti

Ahmet Mithat Efendi, faydalandığı risaleye atıfta bulunarak insanların, üretim ve servetlerini artırma konusunda, mülküne tasarrufta bulunmak ve çalışması sonunda elde ettiği ürüne istediği şekilde sahip olmak açısından özgür olması gerektiği gibi, elde ettiği ürünü başkalarına vermek ve onlardan sahip oldukları ürünleri almak hususunda da tamamen hür ve serbest olması gerektiğini ifade eder.¹⁴

Yine Brusker'in bahsi geçen risalesinden alıntıladığı ve kendisinin de katıldığı üzere insanlar için esaretin sadece dört duvar arasında kalmak anlamına gelmediği gibi hürriyetin de bunun zıddından ibaret olmadığını bildirir. Malına sahip olma ve ürünlerini istediği şekilde mübadele etmedeki hürriyeti, insanın tabii ve medeni hürriyetini tamamlayan unsurlardandır. Fakat insanların hürriyeti her dönemde bir şekilde engellendiği veya sınırlandırıldığı gibi temel kaide olması gereken mübadele hürriyeti de yakın zamanlara kadar engellenmiş ve kısmen de olsa engellenmeye devam edilmektedir. Bir zamanlar Avrupa'nın çoğu beldelerinde köyler, nahiyeler, kazalar, şehir ve vilayetler arasında ziraî ve sınaî ürünlerin nakli ve mübadelesi hemen hemen yasak derecesinde sınırlandırılmıştır.¹⁵

Ahmet Mithat Efendi, mübadelenin aynı zamanda tabii ve makul bir faaliyet olduğunu düşünmektedir. Zira tabii servetin her türlü her yerde mevcut değildir.

13 Orhan Çakmak, "Osmanlı'da Piyasa Zihniyeti Ve Girişimcilik (Adam Smith Yaklaşımına Göre Bir Analiz)", http://www.orninvest.com/Upload/Sayfa/1_osmanlida_piyasa_zihniyeti.pdf, (Erişim tarihi 05.10.2017), s.3-4; Ahmet Mithat Efendi, ekonomi politik açısından millî iktisat ekolünün öncülerinden olmakla birlikte, 20. yüzyıl başlarında bu ekolün temsilcileri olan Türk milliyetçilerinden ayrılır. O, daha çok Osmanlı coğrafyasındaki İslamî unsurlara dönük milliyetçiliği kastetmekte ve Yeni Osmanlıların özellikle de Namık Kemal'in anlayışına yakın durmaktadır. Bu yönüyle de II. Abdülhamid'in Panislamizm'inin habercisidir. Georgeon, *a.e.*, s.154-155; Almanya'da List'in, Smith-Ricardo ikilisine baş kaldırması gibi, Ahmet Mithat Efendi de Tanzimat döneminde, liberalizm ekolüne ve özellikle bu ekolün öncülerinden ve en önemli temsilcilerinden Ohannes Paşa ile Portakal Mikail Paşa'ya karşı himayeci ya da millî iktisat görüşünü savunmuştur. Sayar, *a.e.*, s.385.

14 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.41.

15 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.41.

İklim, madenler ve yeryüzü şekillerinin değişik olmasından dolayı meydana gelen farklı ürünlerin mübadelesinin ve naklinin yasaklanması terakkiye de aykırıdır. Bu bağlamda inhisar uygulamasının da karşısında yer alan yazara göre inhisar ve yed-i vahid, halkın genel veya özel ihtiyaçlarından herhangi bir şeyin satışını yalnız bir kişiye veya yalnız bir şirkete ve idareye hasrederek bunun haricindeki insanları o şeyi satmaktan men etmek düşüncesidir.¹⁶

Ahmet Mithat Efendi bu konuyu et satışı örneği ile izah eder. Buna göre, bir köyde, kasaba veya şehirde et satın alınmasını yalnız bir adama tahsis ederek ondan veya onun adamlarından başka kimseye et sattırmamak bir inhisar veya yed-i vahid teşkil etmek anlamına gelir. Her ne kadar bu uygulamada devlet menfaati gözetiliyor olsa da sonuç itibarıyla halkın geneli zararlı çıkmaktadır. Çünkü inhisar idaresi devlete para kazandırmakla birlikte hem onun beş on katını ahaliden kazanacak hem de mübadele hürriyeti ortadan kalkacaktır. İnsanlar sahip olduğu hayvanı kesip satamadığında bu hayvanı et rejisine yani inhisarına, gerçek değerinin altında satmak zorunda kalacak ve inhisarı elinde bulunduranlar da kestikten sonra halka fahiş fiyatla satacaktır. Ahmet Mithat Efendi, buna karşın serbest rekabeti ön plana çıkarmaktadır. Böyle bir ortamda yapılan ticarete hem alıcı hem de satıcıların çok sayıda olmasının rekabete, rekabetin de malların temiz ve ucuz olmasına sebebiyet vereceğini düşünmektedir.¹⁷

2.2. İthalat ve İhracat Serbestisi Konusunda Brusker'e İtirazlar

Ahmet Mithat Efendi, ülke içinde serbest rekabet taraftarı olmakla birlikte ithalat ve ihracatın tamamen serbest bırakılması düşüncesine muhalefet eder. Bu bağlamda Brusker ise ithalat ve ihracat serbestisinin karşısında yer almanın, ne kadar çok zirai ve sınai ürün ihraç edilir ve dışarıdan ne kadar az ithalat yapılırsa millî servete o nispette faydalı olacağı kanaatinin yanlış olduğunu iddia eder. Brusker, fertten yola çıkarak verdiği örnekte, bir ferdin kendi hanesinden yüz frank değerinde mal çıkarıp karşılığında seksen frank değerinde mal ithal etmesi neticesinde yirmi frank eksik mal ithal ederek zarara girmiş olduğunu savunur.¹⁸

Ahmet Mithat Efendi ise, buna karşı çıkararak aynı örnek üzerinden bu

16 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.41-42.

17 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.42-43.

18 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.49.

ferdin, ihtiyaçlarından birçoğunu elde edecek kadar zengin olduğundan dışarıda ihtiyaç duyduğu Şeyin sadece seksen franklık olması sebebiyle ancak bu değerde mal satın alarak ithal ettiğini, aradaki yirmi frankı kesinlikle zarar etmediğini ve o yirmi franklık değeri mal ve eşya olarak getirmiyorsa nakden getirdiğini ileri sürer.¹⁹

Brusker, paranın ancak mübadele vasıtası olduğunu, bu özelliğinin ortadan kalkmasıyla altın ve gümüşün sadece bir metadan ibaret kalacağını savunur. Ona göre, bir adam emeğinin ürününü sattığı zaman eline geçen para ile ihtiyaç duyduğu nesnelere satın alır. Aksi halde parayı cebinde muhafaza etmenin hiçbir faydası yoktur. Sadece tedavülde bulunacak kadar para bulundurmak yeterlidir. Cepte veya sandıkta muhafaza edilen para hiçbir ürün hasıl etmediği gibi bir milletin kesesinde bulunan para da hiçbir ürün meydana getirmez.²⁰

Ahmet Mithat Efendi de paranın bir adamın cebinde veya bir milletin sandığında muhafaza edilmekle fayda getirmeyeceğini kabul eder. Fakat buna mukabil, kullanılmayacak olduğu halde fazladan satın alınacak eşyanın da fayda getirmeyeceğini, altın ve gümüşü rrmediği halde alınan eşyanın rryp telef olacağını söyler. Bu sebeple ona göre ihtiyaın üzerinde dışarıdan mal satın alarak ülkeye getirmenin bir yararı yoktur. Yüz franklık ihracata karşılık seksen franklık ithalat yapılırsa kalan yirmi franklar birikerek milyonlara ulaşır ve bunlar da ekonomi politiğin temel kanunlarına uygun olarak yeni servet ve sermayeler teşkil eder. Altın her yerde mübadelesi kolay ve cari bir değer olduğu için çoğalması zararlı değildir. Ahmet Mithat Efendi, konuyla ilgili olarak Rumeli ve Anadolu Őimendiferlerinin Osmanlı sermayesiyle yapılmayıp dış sermaye ile yapıldığını, benzer Şekilde Sveys Kanalı'nın da yabancı sermaye ile açıldığını özellikle vurgular.²¹ Böylece yazar, altın miktarının mübadele vasıtası veya yatırım aracı olarak fazla olmasının her durumda faydalı olacağını düşünmektedir.

nc olarak Brusker, bir ülkede para olarak altın ve gümüşü çoğaltmak amacıyla ithalat ve ihracat hürriyeti yasaklanıyor ise paranın bu Şekilde çoğaltılmasına servet denilemeyeceğini savunur. Zira Brusker'e göre para

19 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.53.

20 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.49.

21 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.53-54.

çoğalırrsa değeri azalacak ve eşyanın değerinin de artmasından başka bir sonuç vermeyecektir. Ona göre Amerika'nın keşfi bunun tipik bir örneğidir. Keşifle birlikte Avrupa'ya çok miktarda altın ve gümüş girmiş fakat keşfin sonrasında fiyatlar çok fazla artış göstermiştir. Paranın çoğalması eşyanın fiyatını artırmaktan başka bir şeye yaramaz. Servetin gayesi bolluk meydana getirmek iken bu durumda pahalılık oluşur. Servetin esas vasıtaları, ihtiyaç duyulan eşyanın bolluğu ve kalitesi olup eşyanın alışverişinde kullanılan yani tedavül vasıtası olan paranın çokluğu değildir. Paranın çokluğu fiyatları artırmak suretiyle eşyanın azalmasına yol açar.²²

Meseleye sadece arz değil talep cihetinden de bakan Ahmet Mithat Efendi bu görüşlere karşı çıkmaktadır. Ona göre, Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'da fiyatların çok ciddi oranda artmasına bakarak altının çok olmasının, onun değersizliğine ve eşyanın fiyatlarını artırmasına sebebiyet vereceği iddiası kesinlikle doğru değildir. Eşya fiyatlarının pahalılaşmasında sadece altın ve gümüşün bolluğu değil Avrupa'da medeni toplumların maişetinin ve ekonomik durumunun dönüşüm geçirmesi çok büyük etken olmuştur. Ayrıca Amerika'da keşfedilen altın madenleri, altının kıymetini çok ciddi oranda düşürecek miktarda değildir. Buna ilave olarak altın madenlerinin ve buna bağlı olarak altın miktarının artmasının yanı sıra o zamandan itibaren ortaya çıkan nüfus artışı da göz önüne alınmalıdır. Öte yandan Ahmet Mithat Efendi, tedavülün gösterdiği ihtiyaca göre çok fazla olsaydı altının yerine geçen kâğıt paralara ihtiyaç duyulmaması gerektiğini iddia eder.²³

2.3. İmtiyaz ve Himaye

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nde hükümetlerin birinci görevi ziraat, sanayi ve ticareti himaye etmektir. Çünkü devletin muhtaç olduğu kuvvet ve büyüklük ancak ahalinin servetine; servet ise ziraat, sanayi ve ticarete bağlı olduğundan söz konusu üç sektör muhafaza ve himaye edilmeyip ahali zayıf düşerse devlet de gücünü kaybeder. Osmanlı Devleti'nde bu üç alana hiç önem verilmediğini kaydeden Ahmet Mithat Efendi, diğer taraftan orman, maden

22 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.49-50.

23 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.54-57.

ve sair kaynakların imtiyazlarının kayıtlarına bakıldığında bunların Müslüman tebaaya ihale edilmediğinin ortaya çıkacağını ileri sürer. Kendisi de bu tür kaynakları işletmek için Müslüman tebaanın gereken niteliklere sahip olmadığını kabul etmekle birlikte, en azından yeterlilik kazanıncaya kadar bu işletmelerin yabancılara kaptırılmayıp muhafaza edilmesi için çalışılması gerektiğini vurgular.²⁴

Ahmet Mithat Efendi, mübadele hürriyeti ile ithalat ve ihracat hürriyeti taraftarlarının, özellikle de Osmanlı ülkesinde zengin olmaya alışmış bulunan yabancılara bu düşüncelere şiddetle karşı koyacaklarından emindir. Yazara göre devlet, bu kaynakların bir kısmını bizzat kendisi işletmeli, ayrıca tebaanın da işletmesine izin vermelidir. Çünkü bu sayede tebaanın servet ve kudreti artacak ve devletin kuvvetlenmesine de katkı sağlanacaktır. Mevcut durumda devlet, söz konusu kaynakları işletmek için kabiliyetli olmasa bile devlet ve Müslüman tebaa kabiliyet kazanıncaya kadar bu kaynaklar muhafaza edilmelidir. Aksi halde, gerekli olan kabiliyet bundan yirmi otuz sene sonra kazanıldığında kaynakların tamamı yabancılara tarafından istila edilmiş olacağından Osmanlı ülkesinde söz konusu kabiliyetin sarf edileceği yer kalmayacaktır.²⁵

Osmanlı Devleti'nde imtiyaz ve himaye konusunun suiistimal edildiğini iddia eden Ahmet Mithat Efendi'ye göre Avrupalı ekonomi politik uzmanları, himaye denildiğinde yabancı hükümetlerin, limanların her birinde konsoloslar bulundurup bu limanlara giden gemileri ve ticaret erbabını himaye etmeye ve işlerini kolaylaştırmaya memur ve mecbur olmalarını anlamaktadır. Fakat Osmanlı Devleti'ne ait bir geminin İspanya limanlarından birine gittiğinde Osmanlı limanlarına gelen bir yabancı geminin gördüğü himayeyi görmesi imkânsızdır. Şayet Osmanlı'da, Batı'daki gibi bir himaye olsaydı, Osmanlı memleketlerinden dışarı çıkan pamuk, kök boya, kuru incir, kuru üzüm, palamut vs. bazı ürünleri dış ülkelere ihraç edenlerle onların karşılığında dışarıdan mal getirip ülke içinde satanların tamamen Osmanlı tebaası olmaları gerekirdi. Hâlbuki Osmanlı mallarını Avrupa'ya satan da Avrupa'nın malını Osmanlı topraklarına getirenler

24 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.62.

25 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.62-63.

de yabancılardır. Yazara göre buradan çıkan sonuç Osmanlı'da devlet himayesinin yetersiz olduğu, daha doğrusu mevcut olmadığı için Osmanlı tüccarlarının yabancı limanlarına gidemediği gerçeğidir. Bunun aksine, himaye olsaydı mutlaka giderlerdi.²⁶

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlılar için himayenin sadece dışarıda değil ülke içinde de bulunmadığını söyler. Yazara göre, kapitülasyonlar ve sair ahidnameler gereğince yabancıların bir Osmanlı vatandaşı ile davaları olduğunda ilgili ülkelerin konsolosları derhal mahkemeye gelerek kendi vatandaşlarını himaye etmektedir. Osmanlı memurları ise konsoloslar ve tercümanlar ile uğraşmadıkları için Osmanlı tebaasının hukuku daima kaybolmaktadır. Fransa ve İngiltere'ye giden bir kişi Fransız ve İngiliz tebaası olmak için birçok sıkıntılara ve fedakârlıklara katlanarak çok zor bir şekilde o tabiiyeti kazanabilmektedir. Çünkü Avrupa ülkelerinde asıl himaye yabancılar değil yerlilerdir. Osmanlı tebaası ise kendi ülkesinde himaye göremediğinden yabancı pasaportu alıp bu sayede himaye olunurlardı. Buna binaen Osmanlı tebaasının hem imtiyaz yönünden hem de ziraat, ticaret, sanayi ve kabiliyet yönünden mahrum halde bulunması acınılacak bir durumdur.²⁷

2.4. Ülkeler Arasında İthalat ve İhracat Hürriyetinin Şartları

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Avrupa'nın terakkiyatı göz önüne alınırsa ithalat ve ihracat hürriyetinin Osmanlı Devleti'nde uygulanmasında kesinlikle aceleci davranılmamalıdır. Rekabetin kalkınmaya katkısının büyük olduğunu kabul etmekle birlikte yazar, rekabet eden iki tarafın veya tarafların güç ve iktidar açısından aralarında belirli bir denge olması gerektiğini ifade eder.²⁸

Yazar bu konuda, teneke kutularda satılan kibritleri örnek verir. Kibritin yurt dışında imalinden kutulara konulmasına, gemilerle iskelelere getirilip vergilendirilmesine ve birkaç el değiştirdikten sonra işportacılar tarafından halka arz edilmesine kadar geçen süreçleri hatırlattıktan sonra aradaki bütün şahısların

²⁶ Ahmet Mithat Efendi, a.e., s.63.

²⁷ Ahmet Mithat Efendi, a.e., s.63-64.

²⁸ "Bir tarafta makinaları vapurlarla işler koca bir matbaa, yüz binlerce nüshayı birkaç saat zarfında basıp ortaya koyduğu halde onun yanında istinsah-ı nüsaha çalışan bir kâtip ne ise bugün Avrupa'ya karşı biz dahi o nisbette kaldığımızdan öyle bir nisbet mevcut iken bizi rekabete davet etmek, otuz yaşında bir babayiğidin dört yaşındaki bir sabıye meydan okumasına benzer." Ahmet Mithat Efendi, a.e., s.64-65.

yine de para kazandıklarını ifade eder. Sanatta ve ticarete bu derecede sürat, ucuzluk, kalite ve ustalık mevcutken Osmanlı Devleti'nin ihracat ve ithalat serbestisi yoluyla rekabete girebilmesi bu aşamada ona göre mümkün değildir.²⁹

Ahmet Mithat Efendi'nin verdiği diğer örnek o yıllarda kış aylarında çekilen odun sıkıntısından dolayı Marsilya'dan İstanbul'a odun getirilmesidir. Bu hadiseyi aktaran yazar, İstanbul'a yakın iskelelerde odun mevcut olduğu halde bazı Fransız tacirleri tarafından Marsilya'dan odun getirildiğini, çünkü bunun çok daha ucuza mal olduğunu söyler.³⁰

Ahmet Mithat Efendi, ithalat ve ihracat serbestisinin gerekli olabilmesi için sanayi ve ticarete rekabet edebilecek derecede terakki etmiş olmanın şart olduğunu savunur. Bu bağlamda Fransa ve Belçika ile İngiltere arasında serbest bir şekilde ithalat ve ihracat yapılabileceğini, bunun gerekli de olabileceğini zira bu ülkelerin söz konusu kalkınmışlık düzeyine ulaştığını ifade eder.³¹

Buna ilave olarak bu ülkelerin hammadde aldıkları yerlerle de ithalat ve ihracat hürriyetinin uygun görülebileceğini ileri süren Ahmet Mithat Efendi ancak bu durumda o ülkelerin karşılıklı olarak ihraç ve ithal ettikleri malların çeşidinin ve miktarının önemli olduğunu söyleyerek Osmanlı Devleti'nden bir örnek verir. Buna göre, Antakya iskelesinden çok miktarda pamuk ve Selanik'ten de yapağı elde ediliyor olması Trieste fabrikalarının ithalat ve ihracat serbestisi iddiasında bulunmasına meşruiyet teşkil edemez.³² Çünkü böyle tek taraflı bir ticaretin Osmanlı Devleti'ne fayda getirmeyeceği açıktır.

İthalat ve ihracat arasındaki nisbeti mutlaka muhafaza etmek gerektiğini belirten Ahmet Mithat Efendi'ye göre aksi halde yabancı malların ithalatının Osmanlı ülkesini mahvetme tehlikesi devam edecektir. Kaldı ki Belçika, Fransa ve İngiltere gibi sanayi ve ticaret durumu dengede bulunan ülkelerde bile tam anlamıyla mübadele hürriyeti olmayıp onlar arasında da bu hürriyeti sınırlayan birçok kanun mevcuttur. Yazar, mübadele hürriyeti düşüncesinin o dönem Almanya'sında tartışmalara yol açtığını, meclislerinin dörtte üçünün mübadele

29 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.65.

30 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.65.

31 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.66.

32 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.66.

hürriyetine karşı çıkararak yabancı ithalatını engellemeye ve sınırlandırmaya karar verdiklerini aktarmaktadır.³³

Ahmet Mithat Efendi sonuç olarak mübadele serbestisini tamamıyla uygulamak için milletler arasında bir denge kurulmasının beklenmesi gerektiğini tavsiye eder. Tabiat kendi ham servetini dünyanın her tarafına bir şekilde yaymıştır. Ulaşım ve haberleşme vasıtalarıyla insanlar her zaman dünyanın her tarafına uzanarak tabii servetlerden elde ettikleri şeyleri istifadeye sunarlar. Bunları gerek çıkarmak ve işlemek, gerek nakletmek ve satmak suretiyle genel bir denge meydana gelir ve “*o zaman dünya ale'l-umûm insan denilir bir milletin vatan-ı müşterek ve umûmîsi addolunacağından serbesti-i mübadele dahî her tarafa tamim olunur.*”³⁴

Öte yandan yazara göre, mevcut şartlar dâhilinde, genel olarak ithalat ve ihracatın serbestçe yapılmasına izin verilirse İran gibi eski servetini muhafaza etmekte olan milletlerin servetlerinin de Osmanlı ülkesinin haline dönme tehlikesi mevcuttur. Sanayi ve ticaret konusunda beş kıtaya üstünlük kurmuş olan Avrupa kıtası bütün dünyanın servetini kendisine celp etmektedir.³⁵

2.5. Ahmet Mithat Efendi'nin İktisadî Korumacılık ve Serbestiyet Düşüncelerine Dair Önerileri

Ahmet Mithat Efendi, altı ana bölüm altında tasnif ettiği eserinin üçüncü ve dördüncü bölümünün hemen hemen tamamını mübadele, serbest ticaret ve bununla ilgili hususlara ayırmıştır. Dördüncü bölümün sonundaki “*Biz Ne yapmalıyız?*” alt başlıklı yazının, Osmanlı okurlarının ekonomi politikten en fazla faydalanacakları bölüm olduğunu ifade ederek ardından ne yapılması gerektiği sorusunu cevaplandırmaya çalışır. Sunduğu görüşlerin kendi şahsi görüşleri olduğunu, mutlak anlamda bilimsel kesinlikte bir sonuç çıkarılmaması gerektiğini ve muhtemel hataların kendisine ait olduğunu söyler.³⁶

Yazara göre mübadele hürriyeti kapısı açılacak olursa Osmanlı sanayi ve

33 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.66.

34 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.67.

35 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.67; Yazar, konuyla ilgili olarak bir Fransız şairinin “*Bir zaman olur ki İngiliz adaları, üzerine yığılmış olan servetin ağırlığına dayanamayarak Bahr-ı Muhit'in ka'ına gark olur gider*” sözünü nakleder. Bk. Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s. 67.

36 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.67.

ticaretini canlandırmak kesinlikle imkânsız olacaktır. Çünkü sadece halk tarafından değil, devlet tarafından da bazı fabrikalar kurulduğu halde hiçbiri yaşayamamıştır. Mevcut durumdaki Feshane fabrikası da kendisini zorlukla idame edebilmekte olup Avusturya ve Fransa'nın fes satabilmek için yapmış oldukları fabrikalara üstünlük kurabilmek hayaldir. Ayrıca “*Şayet ithalat ve ihracatı tamamen serbest bırakmazsak Avrupa'nın yeni sanayisi bizim ülkemize giremez.*” şeklinde yanlış bir yargının ortalıkta dolaştığını ifade eder. Ona göre de Avrupa'nın yeni sanayisinin Osmanlı ülkesine girmesi istenen bir şey olmakla birlikte bunu elde etmek için mutlaka yabancı ithalatını serbest bırakmak zorunluluğu yoktur. Hatta serbestlik bundan dolayı zararlı olacaktır. Zira ithalat konusunda Avrupalılara bir şekilde zorluk çıkarılmazsa sanatlarını Osmanlı ülkesinde icra etmek zorunda kalmazlar. Bu sebeple Osmanlı Devleti öncelikle sanayii ve dâhilî ticareti güçlü bir şekilde himaye için yabancı ithalatı üzerine ağır vergiler koymalıdır. Yabancıardan yapılan ithalatın çeşitleri yüzlerce kalem olsa da bunlar sınıflarına ayrılıp devletin hangilerine en çok ihtiyacı varsa onlardan en az vergi alınmalıdır. Gerekirse makinalar gibi en fazla ihtiyaç duyulan yabancı maddelerden hiç vergi alınmamasından başlayarak kademeli olarak, süse yönelik eşya gibi en az ihtiyaç duyulan maddelere kadar en ağır vergileri koymak şeklinde bir uygulama ile bu işe bir nizam verilebilir.³⁷ Böyle bir tedbir alınırsa Feshane-i Âmire'de on sekiz kuruşa ancak satılabilen feshlere karşın Avrupa'daki fabrikaların, bunun yarısına yakın fiyatla fes satabilmesi gibi bir dengesizlik ortadan kalkarak Avrupa'ya yüklenecek fazla vergi ile dâhilî sanayinin teşvik edilmesi ve yayılması mümkün olacaktır.³⁸

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Avrupa sanayini Osmanlı ülkesine aktarmak konusunda başka yöntemler de vardır. Bu bağlamda sanayiiyle ilgili birçok cemiyetler kurularak Avrupa'ya öğrenciler gönderebilir. Yahut bu terakkiyi elde etmek amacıyla, daha önce diplomat yetiştirmede ve hatta ziraat fenlerini tahsil etmede yaptığı gibi çeşitli sanayileri öğrenmeleri için devlet, Avrupa'ya eleman gönderilebilir. Bundan başka Avrupa'dan Osmanlı ülkesine gelip sanat icra

37 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.68; Yazarın lüks tüketim ve gösterişe karşı olumsuz yaklaşımının Thorstein Veblen'in (1857-1929) görüşleriyle paralellik arz ettiği söylenebilir. Diren Çakmak, *a.e.*, s.192.

38 Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.68.

edecek olanlara birkaç seneliğine ve önceden belirlenmiş şartlar dâhilinde çeşitli imtiyazlar verilebilir. Bu imtiyazlarda planlı, düzenli ve dikkatli olmak şartıyla mümkün olduğunca müsamahakâr davranılmasında fayda vardır.

Ahmet Mithat Efendi, Büyük Petro ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi, hüküm sürdükleri yerlerin müceddidi olarak kabul edilen önemli şahsiyetlerin bu yolda nasıl hareket ettiklerinin incelenmesi gerektiğini söyler. Ayrıca, Avrupalıların ekonomi politik ilmi sayesinde kalkınması sebebiyle Osmanlı ülkesinin de bu ilimden azami derecede faydalanmaya çalışmasını tavsiye eder.³⁹

Sonuç

Daha çok edebiyatçı kimliğiyle tanınan Ahmet Mithat Efendi iktisat alanında da eserler vermiştir. Osmanlı aydınları ve devlet adamları arasında modern anlamda iktisadî meselelerin tartışılmaya başlandığı 19. yüzyılın ikinci yarısında, Ekonomi Politik ve Hallu'l-Ukad adlı kitaplarıyla bu alana katkı sağlamıştır.

Yazının konusunu teşkil eden ve Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yazdığı makalelerden oluşan Ekonomi Politik, her ne kadar orijinal olmasa bile iktisat ilminin temel kavramları hakkında sade ve anlaşılır bir üslupla bilgiler vermekte, Osmanlı ülkesinde ve Avrupa'da tartışılan iktisadî konuları ele alarak yorumlamaktadır. Ahmet Mithat Efendi, eserini yazarken faydalandığı Brusker'in risalesinden sadece nakiller yapmakla yetinmemekte, yanı sıra Osmanlı Devleti için uygulanmasını gerekli gördüğü iktisat politikaları hakkında şahsi görüşlerini de ifade etmektedir. Ekonomi Politik, bu yönleriyle özellikle Osmanlı iktisat tarihi açısından önemli bilgileri içermektedir.

Her ülkenin iktisadî şartlarının farklı olduğunu, ekonomi politik alanındaki yazarların, mensup oldukları ülkelerin ve ahalisinin gelişmişlik düzeyini dikkate aldıklarını söyleyen Ahmet Mithat Efendi, kendisinin de Osmanlı ülkesinin şartlarını ve gelişmişlik durumunu göz önüne aldığını ifade eder. Ekonomi Politik'te liberal iktisatçılardan istifade etmekle birlikte himayeci görüşe taraftar olan Ahmet Mithat Efendi'ye en çok etki eden iktisatçılar Adam Smith öncesi iktisadın Fransız merkantilistleri olan Sully ve Colbert'tir.⁴⁰

³⁹ Ahmet Mithat Efendi, *a.e.*, s.68.

⁴⁰ Sayar, *a.e.*, s.390-392.

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı İmparatorluğu içinde mübadele hürriyetini ve rekabeti sınırlayan inhisar, yed-i vahid vb. düşünce ve uygulamaların kaldırılması gerektiğini savunmuştur Fakat bununla birlikte bir tarafta Osmanlı Devleti ve diğer terakki edememiş ülkelerle diğer tarafta terakkisini tamamlamış Avrupa ülkeleri arasında serbestçe ticaret yapılmasının uygun olmayacağını düşünerek buna karşı çıkmıştır.⁴¹ Ona göre öncelikle ülkeler arasında iktisadî denge kurulmalı ve ancak bu denge kurulduktan sonra mübadele tamamen serbest hale getirilmelidir.

Ahmet Mithat Efendi ifade etmeye çalıştığımız bu düşünceleriyle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı dünyasında ortaya çıkan liberalizm-korumacılık ikileminde korumacılıktan yana tavır koymuş ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan millî iktisadın öncülerinden olmuştur.

41 Ahmet Mithat Efendi, uygulamada himayeci olmakla birlikte salt liberalizmin Osmanlı ekonomisinin problemlerini çözmeye yeterli olmayacağı hususuna dikkat çeken yönüyle, çağdaş iktisadi düşünce tarihimizde kurumsal faktörlerin önemini ilk olarak kavrayan sosyal bilimcidir. Sayar, *a.e.*, s.259.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi. *İktisat Metinleri*, (Sadeleştirenler: Erdoğan Erbay-Ali Utku), Çizgi Kitabevi, Konya, 2005
- Çakmak, Diren. *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi*, Libra Yayınları, İstanbul, 2011
- Çakmak, Orhan. "Osmanlı'da Piyasa Zihniyeti ve Girişimcilik (Adam Smith Yaklaşımına Göre Bir Analiz)", http://www.orhinvest.com/Upload/Sayfa/1_osmanlida_piyasa_zihniyeti.pdf, (Erişim tarihi 05.10.2017), ss. 1-63
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, Uygarlık Yayınları, İstanbul, 1982
- Georgeon, François. *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006
- Mardin, Şerif. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 618-634
- Okay, M. Orhan Okay, "İktisatta Millî Düşünceye Doğru", *Türk Kültürü Dergisi*, C. XVIII, Sayı: 207-208, ss. 72-98
- Savan, Mehmet. *II. Meşrutiyet Döneminde Sırat-ı Müstakim Mecmuası Örneğinde İslamcuların İktisadî Görüşleri (1908-1912)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017
- Sayar, Ahmet Güner. *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötügen Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000
- Toprak Zafer, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadî Düşünce", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 635-640